

ПЕРШЕ НАУКОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ СВ. ОНУФРІЯ В КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ

Ігор МИЦЬКО
кандидат історичних наук

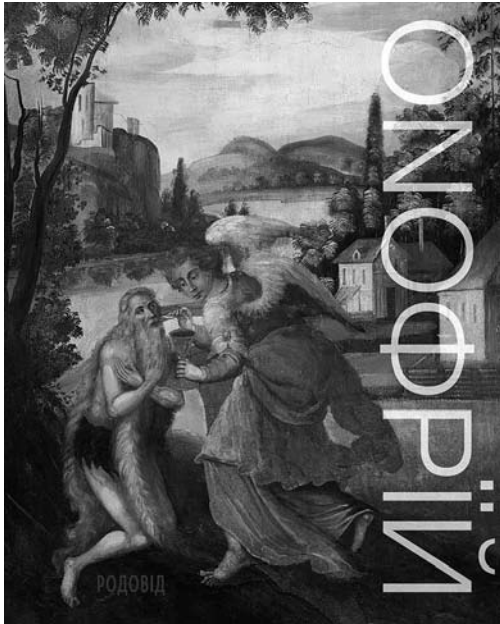
**Забашта Р. Культ і образ Онуфрія
Великого в духовному просторі
Руси-України: розвинуте Середньовіччя —
кінець Нового часу. Київ: РОДОВІД,
2021. 463, [1] с.: іл.**

Уперше у вітчизняному мистецтвознавстві наукова монографія присвячена Онуфрієві Великому, монахові-аскету з пустельної єгипетської Фіваїди, подвижникові християнства IV ст., популярному в Україні християнському святому. Книга — результат десятиліть скрупульозних пошуків автором вітчизняних зображень святого чернця в іконописі, скульптурі, дрібній пластиці, графічних творах. Автором опрацьована величезна бібліографія, як українська, так і зарубіжна. Досить вказати, що на більшості сторінок примітки та посилання займають площу більшу, аніж основний текст.

Видання великооб'ємне (464 с.), великоформатне; винятково ошатне, із величезною кількістю кольорових ілюстрацій (близько 200), значна частина яких розгорнута на повні сторінки. З вад оформлення варто вказати лише на тонкий, малорозбірливий шрифт основного тексту книги.

У першому розділі автор досліджує обставини, чинники та особливості розвитку культу Онуфрія Великого в Русі-Україні. Фактично висвітлення цієї проблематики представлено в першому, одному з найрозлогіших підрозділів роботи (с. 19—107). Розпочинається він детальним розбором стінопису зі сценами життя св. Онуфрія у бабинці дерев'яної церкви св. Юрія на Завезному передмісті м. Дрогобича. Проте ця пам'ятка, попри свою самотність, є лише приводом для ґрунтовної розмови про масштаби та причини поширення культу святого на вітчизняних землях в епоху Бароко. Наступним кроком стає з'ясування джерел місцевої традиції шанування Онуфрія Великого й тих-таки причин постання цієї духовно-культурної практики в попередню епоху Середньовіччя. Характерною прикметою тексту цього підрозділу (як і деяких наступних) є вдале поєднання аналізу окремих пам'яток (чи групи пам'яток) образотворення з розшуками в ділянці загального історико-культурного контексту, зокрема духовних камертонів тих чи інших епох. Для цього авторові довелося простудіювати велику кількість джерельних матеріалів та різнопланової наукової літератури. Через це книга буде пізнавальною не лише для мистецтвознавців, а й для істориків культури, зокрема релігієзнавців, етнографів.

Якщо популярності святого в Галичині були вже присвячені наукові розвідки, то на вшанування св. Онуфрія на теренах Чернігово-Сіверщини упродовж раннього Нового часу звернув увагу саме Р. Забашта (с. 109—145). Автор чи не вперше у ві-

тчизняній науці встановив часові рамки найвищого піднесення популярності фіваїдського анахорета на Чернігівщині: «від кінця XVII / початку XVIII ст. і до середини / початку третьої чверті XVIII ст.» (с. 142). У книзі багато уваги приділено локалізації та датуванню Онуфріївського печерного комплексу в Чернігові (кінець XVII — початок XVIII ст.). Задля цього проаналізовані, зокрема, титульні аркуші цілої низки чернігівських і київських стародруків. Показовим епізодом процесу поширення і тривання культу святого пустельника в окресленому регіоні постає й досліджена історія спорудження Онуфріївського скита під Любечем 1711 року (с. 142—145).

Другий розділ присвячено аналізу історичної та жанрової складових традиції художнього втілення образу Онуфрія Великого. Розпочинається розгляд із ґрунтовного дослідження найстарішого у Східній Слов'янщині та Центральній Європі зображення святого: фрескового стінопису другої чверті XI ст. у південній відкритій галереї київського собору Св. Софії (с. 181—217). Автор детально проаналізував його іконографічний тип — повнофігурне зображення у фронтальній поставі з піднесенними вгору напівзгинутими руками (молитовний жест оранта). Великою заслугою Р. Забашти є виявлення численних аналогій йому в церковному мистецтві Греції і деяких інших країн Балканського півострова, Італії, Грузії, окремих країн Близького Сходу й Африки періоду VII / VIII—XVI ст., вітчизняно-

му іконописі XV—XVI ст. і простеження загальної еволюції східнохристиянської іконографії названого ранньохристиянського пустельника-аскета від її початків і до пізнього Середньовіччя / раннього Нового часу включно (с. 191—217).

Детально зупиняється автор і на іншому поширеному типі іконографії святого в подібні укліялого читця / молільника / причащальника (с. 279—305). У цьому зв'язку він звернув увагу на відомий монументальний наскельний рельєф із сюжетом моління св. Онуфрія в с. Буші на Вінниччині, датований ним кінцем XVI — першою половиною XVII ст. / початком — 20—30 роками XVIII ст. Ґрунтовно досліджується (на основі іконопису, скульптури України, Греції, Болгарії, Румунії, Росії, Грузії та величезної кількості західноєвропейських гравюр, творів живопису, дереворитів, вітражів, скульптур) схожість схеми зображень свв. Ієроніма Стридонського і Онуфрія Великого. Аргументовано доведена помилковість загальноприйнятого твердження про безпосередній вплив зображення першого з названих святих на формування типу фіваїдського анахорета у вигляді укліялого читця Святого письма / молільника-покутника / причащальника. Ціком обґрунтований висновок про «генетичний зв'язок більшості вітчизняних образів укліялого Онуфрія Великого безпосередньо із західнохристиянською традицією аналогічного представлення цього святого пустельника з єгипетської Фіваїди, що сформувалося упродовж періоду пізнього Середньовіччя і початкового етапу раннього Нового часу» (с. 305).

Окремий підрозділ другого розділу книги присвячено житійному жанру в історії художнього втілення образу Онуфрія Великого (с. 219—277). Подібно до згаданих уже частин книжки, висвітлення цього питання здійснено автором на широкому контекстуальному тлі із використанням багатьох зарубіжних іконографічних аналогів. Воднораз він активно залучає до розбору й зразки релігійної літератури відповідного часу, переважно різні варіанти і версії «Життя...» святого. Поєднання в розборі пам'яток різних сфер культури надає у підсумку більшої переконливості висновкам дослідника стосовно еволюції та поширення різних жанрових форм на тему життя святого.

У третьому розділі здійснено історико-культурному аналіз та атрибуція українських наскельних різьб по-

доби фіваїдського анахорета, насамперед, горельєфу святого в с. Касперівцях поблизу Заліщик (с. 357—381). На підставі мистецтвознавчих та історичних аргументів автор датує його створення «в межах середини / другої половини XVIII — початку / першої чверті XIX ст.» (с. 373). Дослідник виявив на верхній площині скелі жолоби від дерев'яної конструкції каплиці-накриття над горельєфом та запропонував її графічну реконструкцію (с. 372, 373—374). Остання обставина змусила автор звернути свій аналітичний погляд і на придорожні каплиці та «фігури», серед яких особливий інтерес викликає каплиця біля с. Перегінське на Івано-Франківщині з рельєфним зображенням св. Онуфрія поміж левами (XIX ст.) (с. 376, 377). Воно, правдоподібно, походило із тамтешнього однойменного монастирка, заснованого в XVII ст.

Іншим аналогічним твором кам'яного різьбярства, на яку звернув увагу в своїй роботі дослідник, стала скульптура святого у печері побіля с. Устечко тогочасно Заліщицького району Тернопільщини (с. 383—393). На підставі іконографічного й стилістичного аналізу хронологічні рамки її створення Р. Забашта датує періодом «найімовірніше до кінця XVIII — першої половини XIX ст.» (с. 390).

Замість традиційної висновків робота закінчується розповіддю про поширення культу Онуфрія Великого в Україні поза хронологічними рамками основного дослідження, а саме, часами кінця XVIII—XIX ст. (с. 411—421). Вона відзначається значною інформативністю, власне фактографічною новизною та переконливими узагальненнями.

Наклад видання не дуже великий, 500 примірників, які згідно на невелику ціну осядуть в основному у приватних бібліотеках. Таким чином, унікальна збірка зображень святого Онуфрія Великого лишиться, слід гадати, поза увагою значної кількості дослідників. Автор має можливість зарадити цій проблемі, опублікувавши в електронному вигляді повний кодекс зображень святого, наприклад, на всесвітньовідомому сайті Academia.edu.

Таке електронне видання мало б складатись із двох частин. У першій варто розповісти легенди, пов'язані з єгипетським монахом; з публікацією текстів найдавніших рукописних східнослов'янських

списків життя та його стародруковану версію Дмитра Туптала.

Закорінення культу святого в давній Україні слід розпочати з надходження, після прийняття християнства в 988 р., з Візантії та Болгарії літургічних книг, ікон; виконаних грецькими малярами стінописів наших перших храмів

Варто особливо наголосити на тому, що з XIII ст. всеукраїнським місцем культу святого став Лаврівський княжий монастир на околиці карпатського м. Самбора / Старого Самбора. До цього спричинились наявні тут мощі св. Онуфрія, єдині в православно-слов'янському регіоні Європи. Потрапили вони сюди або з Німеччини (Брауншвайгу), або Італії (Риму). Про популярність культу цього фіваїдського монаха, насамперед на теренах Перемисько-Самбірської єпископії, у наступні століття свідчать багато галицьких ікон із його зображенням на тлі гірського краєвиду із неодмінним архітектурним об'єктом: тринавною церквою Лаврівського монастиря (збереглась до сьогоднішнього дня). З цього галицького монастиря пошанівок до святого ранньохристиянського пустельника розповсюджувався і в інші країни. Так, білоруський князь Симеон Лугвень, після відвідин Лаврова у 1405 р., заснував на батьківщині монастир Онуфрею, прийняв в чернецтві ім'я шанованого ним святого. Після відвідин Лаврова у 1672 р. молдовський господар Георгій-Стефан Петричайко збудував у молдовському місті Сереті церкву на честь святого Онуфрія.

Другу частину означеного кодексу мали б скласти зображення українських храмів на честь Онуфрія Великого, ікон, скульптур святого, розташовані в хронологічному порядку, з детальною бібліографією та відповідними мапами.

Загалом же вихід такого монументального видання стало окрасою вітчизняного мистецтвознавства та поліграфії. Сподіваюсь воно спонукатиме науковців до дослідження культів й інших популярних в Україні християнських святих. Так, уже давно на часі наукова монографія про особливо шанованого а Русі-Україні св. Юрія, популярність якого бере свій початок від релігійно-обрядової практики, привнесеної до Києва чехинею — княгинею-матір'ю Ярослава Мудрого.